

<https://doi.org/10.70728/b.series.v08.i04.109>

UDK: 81’373:392.8

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI MILLIY TAOM NOMLARINING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Xursandov Shahzod Sodiq o‘g‘li
Navoiy Innovatsiyalar Universiteti magistranti

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi milliy taom nomlarining lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda taom nomlarining xalq madaniyati, urf-odatlar, tarixiy taraqqiyoti va mentalitet bilan bog‘liqligi yoritilgan. Shuningdek, taom nomlarining semantik tuzilishi, ularning shakllanishi va til tizimidagi o‘rni ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Qiyosiy tahlil asosida ikki til o‘rtasidagi umumiy va farqli jihatlar aniqlanadi hamda milliy qadriyatlarning til orqali ifodalanishi ochib beriladi.

KALIT SO‘ZLAR: milliy taom, lingvokulturologiya, semantika, struktur tahlil, madaniyat, til va tafakkur, qiyosiy tilshunoslik

ANNOTATION: This article analyzes the linguocultural features of national food names in Uzbek and English languages. The study highlights the relationship between food names and cultural traditions, customs, historical development, and mentality of the people. It also examines the semantic structure and formation of food-related vocabulary within the language system. Through comparative analysis, similarities and differences between the two languages are identified, revealing how national values are reflected in language.

KEYWORDS: national cuisine, linguoculturology, semantics, structural analysis, culture, language and thought, comparative linguistics

АННОТАЦИЯ: В данной статье анализируются лингвокультурологические особенности названий национальных блюд в узбекском и английском языках. В исследовании рассматривается связь названий блюд с культурой, традициями, историческим развитием и менталитетом народов. Также изучаются семантическая структура и особенности формирования лексики, связанной с пищей. На основе

сравнительного анализа выявляются сходства и различия между двумя языками, а также раскрывается отражение национальных ценностей в языке.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: национальная кухня, лингвокультурология, семантика, структурный анализ, культура, язык и мышление, сравнительная лингвистика

KIRISH. Hozirgi zamon tilshunosligida til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni o‘rganish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, lingvokulturologiya sohasi til birliklari orqali xalqning madaniyati, urf-odatlarini, qadriyatlarini va dunyoqarashini tadqiq etishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Shu nuqtai nazardan, milliy taom nomlari har bir xalqning moddiy va ma‘naviy madaniyatini o‘zida mujassam etuvchi muhim leksik qatlam hisoblanadi.

O‘zbek va ingliz tillaridagi taom nomlarini qiyosiy o‘rganish orqali ikki xalqning turmush tarzi, tarixiy rivojlanishi, ijtimoiy hayoti hamda mentalitetidagi o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlash mumkin. Masalan, o‘zbek tilidagi “osh”, “non”, “somsa” kabi taom nomlari nafaqat ovqat nomi sifatida, balki xalqning kundalik hayoti, mehmondo‘stligi va marosimlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Ingliz tilida esa “bread”, “pudding”, “roast” kabi birliklar ham milliy madaniyat va an‘analarni aks ettiradi [1:b,12].

Milliy taom nomlari ko‘pincha tarixiy omillar ta‘sirida shakllanadi. Ular xalqning yashash tarzi, iqlim sharoiti, xo‘jalik faoliyati va diniy qarashlari bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli bunday leksik birliklarni faqat lingvistik jihatdan emas, balki madaniy kontekstda ham o‘rganish zarur. Lingvokulturologik yondashuv aynan shu jihatni hisobga oladi va til birliklarini kengroq ijtimoiy-madaniy muhitda tahlil qilish imkonini beradi [2:b,25].

Bundan tashqari, taom nomlarining semantik va struktur xususiyatlarini o‘rganish ham muhim ahamiyatga ega. Har bir til o‘ziga xos so‘z yasaliş tizimiga ega bo‘lib, taom nomlari ham shu tizim asosida shakllanadi. Masalan, o‘zbek tilida ko‘plab taom nomlari tarkibiy jihatdan qo‘shma yoki birikma shaklida bo‘lsa, ingliz tilida ular ko‘pincha oddiy yoki murakkab birliklar ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Bu esa ikki til o‘rtasidagi struktur farqlarni aniqlash imkonini beradi [3:b,41].

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi globalashuv jarayonida milliy qadriyatlarni saqlash va ularni ilmiy asosda o‘rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Taom nomlari esa milliy o‘zlikni ifodalovchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Shu bois ularni lingvokulturologik va struktur-semantik jihatdan tahlil qilish tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir.

Ushbu maqolaning maqsadi – o‘zbek va ingliz tillaridagi milliy taom nomlarining lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlash, ularning semantik va struktur jihatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot natijalari ikki til o‘rtasidagi madaniy va til birliklari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

TADQITOT METODOLOGIYASI. Mazkur tadqiqotda o‘zbek va ingliz tillaridagi milliy taom nomlarining lingvokulturologik hamda struktur-semantik xususiyatlarini aniqlash uchun kompleks ilmiy yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi bir nechta o‘zaro bog‘liq bosqichlardan iborat bo‘lib, unda nazariy va amaliy tahlil usullari uyg‘unlashtirildi.

Avvalo, tadqiqotning nazariy asosini lingvokulturologiya, qiyosiy tilshunoslik va leksikologiya sohalariga oid ilmiy qarashlar tashkil etdi. Ushbu yo‘nalishlar doirasida til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlik, leksik birliklarning semantik tuzilishi hamda ularning milliy mentalitet bilan aloqasi o‘rganildi. Tadqiqotda lingvokulturologik yondashuv asosiy metod sifatida tanlanib, u orqali taom nomlarining madaniy mazmuni va ramziy ahamiyati tahlil qilindi [1:b,14].

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tahliliy metod keng qo‘llanildi. Ushbu metod yordamida o‘zbek va ingliz tillaridagi taom nomlari o‘zaro solishtirildi, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlandi. Qiyoslash jarayonida har ikki tilga oid leksik birliklar semantik, struktur va funksional jihatdan tahlil qilindi. Bu esa ikki til tizimidagi o‘xshashliklar va tafovutlarni ilmiy asosda yoritish imkonini berdi [2:b,29].

Shuningdek, struktur-semantik tahlil metodi ham tadqiqotda muhim o‘rin egalladi. Mazkur metod orqali taom nomlarining ichki tuzilishi, ya’ni ularning sodda, qo‘shma yoki birikma shaklda ekanligi o‘rganildi. Har bir leksik birlikning ma’no qatlamlari, asosiy va ko‘chma ma’nolari, shuningdek, ularning shakllanish jarayoni tahlil qilindi. Bu usul orqali taom nomlarining til tizimidagi o‘rni va semantik rivojlanish xususiyatlari aniqlashtirildi [3:b,52].

Tadqiqotda deskriptiv (tasviriy) metod ham qo‘llanilib, u orqali o‘zbek va ingliz tillaridagi taom nomlari tizimli ravishda bayon etildi. Ushbu metod yordamida mavjud til materiallari umumlashtirildi va ularning lingvistik xususiyatlari izchil tarzda tavsiflandi. Deskriptiv yondashuv tadqiqot natijalarini aniq va tushunarli shaklda ifodalash imkonini berdi.

Bundan tashqari, komponent tahlil usuli yordamida taom nomlarining ma’no tarkibi chuqur o‘rganildi. Ushbu metod asosida har bir leksik birlikning semantik komponentlari ajratilib, ularning o‘zaro bog‘liqligi aniqlashtirildi. Masalan, ayrim taom nomlarida mahsulot tarkibi, tayyorlash usuli yoki iste’mol qilish holati bilan bog‘liq ma’no komponentlari mavjudligi kuzatildi. Bu esa taom nomlarining shakllanishida muhim omil hisoblanadi [4:b,37].

Empirik material sifatida o‘zbek va ingliz tillariga oid lug‘atlar, ilmiy adabiyotlar hamda milliy taomlar nomlari jamlangan manbalardan foydalanildi. Tanlangan materiallar asosida 50 dan ortiq taom nomlari tahlil qilinib, ular lingvokulturologik va struktur-semantik jihatdan guruhlariga ajratildi. Tadqiqot davomida misollar tanlashda ularning keng qo‘llanilishi va madaniy ahamiyatiga alohida e’tibor qaratildi. Shu tariqa, mazkur metodologiya o‘zbek va

ingliz tillaridagi milliy taom nomlarini har tomonlama o‘rganish, ularning lingvistik va madaniy xususiyatlarini chuqur tahlil qilish hamda ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkonini berdi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI. O‘zbek va ingliz tillaridagi milliy taom nomlarining lingvokulturologik hamda struktur-semantik jihatdan o‘rganilishi tilshunoslikning bir necha yo‘nalishlari kesishgan nuqtasida shakllangan. Xususan, lingvokulturologiya, leksikologiya va qiyosiy tilshunoslik doirasida olib borilgan tadqiqotlar ushbu masalani yoritishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Lingvokulturologiya sohasi vakillari til birliklarini xalq madaniyati bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganish zarurligini ta’kidlaydilar. Jumladan, o‘zbek tilshunosligida olib borilgan tadqiqotlarda milliy leksika, xususan, taom nomlari xalqning turmush tarzi, urf-odatlar va qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim vosita sifatida talqin etiladi. Bu borada o‘zbek olimlari tomonidan yaratilgan ilmiy ishlar milliy taom nomlarini lingvokulturologik jihatdan tahlil qilish uchun mustahkam nazariy asos yaratadi [1:b,18].

Shuningdek, o‘zbek tilshunosligida leksik birliklarning semantik va struktur xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlar ham mavjud bo‘lib, ularda so‘zlarning yasalishi, ma’no taraqqiyoti va funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Bunday yondashuv taom nomlarining ichki tuzilishini, ularning sodda yoki murakkab shakllarda ifodalanishini hamda semantik qatlamlarini aniqlash imkonini beradi [2:b,44].

Ingliz tilshunosligida esa taom nomlari ko‘proq madaniyatlararo kommunikatsiya, etnolingvistika va kognitiv tilshunoslik doirasida o‘rganilgan. Tadqiqotchilar taom nomlarini milliy identitetni ifodalovchi lingvistik birlik sifatida baholaydilar. Ingliz tilidagi “food culture” tushunchasi doirasida olib borilgan ilmiy izlanishlarda ovqat nomlarining tarixiy shakllanishi, ularning jamiyatdagi ijtimoiy funksiyasi va madaniy ramziyligi keng yoritilgan [3:b,61].

Bundan tashqari, qiyosiy tilshunoslikka oid tadqiqotlarda turli tillardagi leksik birliklarni solishtirish orqali ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi. O‘zbek va ingliz tillaridagi taom nomlarini qiyosiy o‘rganish bo‘yicha olib borilgan ayrim ilmiy ishlar mavjud bo‘lib, ularda asosan tarjima muammolari, ekvivalentlik masalalari hamda madaniy farqlar tahlil qilingan. Biroq bunday tadqiqotlarda lingvokulturologik va struktur-semantik jihatlar yetarli darajada kompleks o‘rganilmaganligi kuzatiladi [4:b,27].

Shu bilan birga, zamonaviy tilshunoslikda konseptual tahlil usuli keng qo‘llanilmoqda. Bu yondashuv orqali “taom”, “ovqat”, “bread”, “meal” kabi tushunchalarning til va tafakkurdagi o‘rni o‘rganiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, har bir xalqning ovqatlanish madaniyati uning dunyoqarashi va mentalitetini aks ettiradi. Shu bois taom nomlarini o‘rganish nafaqat lingvistik, balki madaniy-antropologik ahamiyatga ham ega [5:b,73].

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek va ingliz tillaridagi milliy taom nomlarini lingvokulturologik va struktur-semantik jihatdan qiyosiy o‘rganish hali to‘liq va tizimli ravishda amalga oshirilmagan. Mavjud tadqiqotlar asosan alohida jihatlarni yoritgan bo‘lib, kompleks yondashuv yetishmaydi. Shu sababli mazkur maqolada ushbu masala kengroq va tizimli ravishda tahlil qilinadi.

MUHOKAMA. Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek tillaridagi taomlarga oid leksik birliklarning nafaqat nominativ, balki chuqur lingvokulturologik mazmunga ega ekanligini ko‘rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqladiki, har ikki til gastronomik leksikasi xalqning tarixiy rivoji, yashash tarzi va madaniy qadriyatlari bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan.

O‘zbek tilidagi taom nomlari ko‘proq milliy an‘analar, marosimlar va ijtimoiy hayot bilan chambarchas bog‘liq ekanligi aniqlandi. Masalan, ayrim taom nomlari muayyan marosim yoki bayram bilan assotsiativ bog‘langan bo‘lib, bu holat ularning lingvokulturologik yukini oshiradi. Bu jihat til birliklarining madaniy konnotatsiyasini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi [5:B,88]. Shuningdek, o‘zbek tilida taom nomlari ko‘pincha ingredient, tayyorlash usuli yoki tashqi ko‘rinishga asoslangan holda nomlanishi kuzatildi.

Ingliz tilida esa taom nomlari ko‘proq universal va xalqaro xarakterga ega bo‘lib, ularning shakllanishida globalizatsiya va madaniyatlararo aloqalar muhim rol o‘ynaydi. Ko‘plab taom nomlarining boshqa tillardan o‘zlashganligi yoki xalqaro miqyosda umumlashganligi bu tilning ochiq tizim ekanligini ko‘rsatadi [6:B,34]. Shu bilan birga, ingliz tilidagi taom nomlarida soddalik va qisqalik tendensiyasi ustunlik qiladi.

Struktur-semantik jihatdan olib borilgan tahlillar natijasida o‘zbek tilida murakkab va tasviriy nomlar (kompozit birliklar) keng tarqalganligi, ingliz tilida esa ko‘proq sodda yoki ikki komponentli birliklar ustun ekanligi aniqlandi [3:B,27]. Bu farq har ikki tilning grammatik va nominativ xususiyatlari bilan izohlanadi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat aniqlandiki, har ikki til gastronomik leksikasida metaforik va metonimik ko‘chishlar ham uchraydi. Bu esa taom nomlarining faqat real predmetni emas, balki majoziy ma’nolarni ham ifodalash imkoniyatiga ega ekanligini ko‘rsatadi. Natijada, taomlarga oid leksika tilning obrazlilik darajasini oshiruvchi vositalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, olingan natijalar mavjud ilmiy qarashlarni tasdiqlagan holda, ayrim yangi xulosalarni ham ilgari surishga imkon berdi. Xususan, ingliz va o‘zbek tillaridagi gastronomik leksikaning o‘ziga xos rivojlanish yo‘llari mavjudligi, ammo ular umumiy lingvokulturologik qonuniyatlarga bo‘ysunishi aniqlandi.

XULOSA. Mazkur tadqiqot o‘zbek va ingliz tillaridagi milliy taom nomlarini lingvokulturologik hamda struktur-semantik jihatdan tahlil qilishga bag‘ishlandi. Tadqiqot

natijalari shuni ko‘rsatdiki, taom nomlari har bir xalqning madaniyati, urf-odatlar, tarixiy taraqqiyoti va mentalitetini aks ettiruvchi muhim leksik qatlam hisoblanadi. Ular oddiy nominativ birlik sifatida emas, balki muayyan madaniy mazmun va ijtimoiy tajribani o‘zida mujassam etuvchi til birliklari sifatida namoyon bo‘ladi [1:b,12].

Qiyosiy tahlil jarayonida o‘zbek va ingliz tillaridagi taom nomlari o‘rtasida bir qator o‘xshash va farqli jihatlar aniqladi. Xususan, har ikki tilda taom nomlari asosan mahsulot tarkibi, tayyorlash usuli yoki iste‘mol qilish an‘analariga asoslangan holda shakllanishi bilan o‘xshashdir. Biroq o‘zbek tilida taom nomlari ko‘proq milliy marosimlar, jamoaviylik va an‘anaviy turmush tarzini ifodalasa, ingliz tilida ular pragmatik va funksional xususiyatlari bilan ajralib turadi [2:b,34].

Struktur jihatdan olib qaralganda, o‘zbek tilida taom nomlari ko‘pincha qo‘shma va birikma shaklda ifodalansa, ingliz tilida sodda va ixcham birliklar ustunlik qiladi. Bu esa ikki tilning grammatik va leksik tizimidagi o‘ziga xos xususiyatlar bilan izohlanadi. Shu bilan birga, semantik jihatdan o‘zbek tilidagi taom nomlari ko‘proq ko‘chma ma’nolarda ham qo‘llanib, kengroq madaniy mazmun kasb etadi [3:b,41].

Tadqiqot natijalari globallashuv sharoitida tillararo o‘zaro ta’sir kuchayib borayotganini ham ko‘rsatdi. Ayrim taom nomlarining bir tildan ikkinchi tilga o‘zlashishi madaniyatlararo aloqalarning rivojlanayotganidan dalolat beradi. Bu jarayon yangi lingvokulturologik birliklarning paydo bo‘lishiga zamin yaratadi va til tizimining boyishiga xizmat qiladi [4:b,28].

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek va ingliz tillaridagi milliy taom nomlarini lingvokulturologik va struktur-semantik jihatdan o‘rganish til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqurroq anglash imkonini beradi. Mazkur tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, tarjima nazariyasi va madaniyatlararo kommunikatsiya sohalarida keyingi ilmiy izlanishlar olib borish uchun muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maslova V. A. Lingvokulturologiya. – Moskva: Akademiya, 2001.
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
3. Kubryakova E. S. Yazyk i znaniye: Na puti polucheniya znaniy o yazyke. – Moskva: Yazyki slavyanskoy kultury, 2004.
4. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. – Oxford: Oxford University Press, 1997.
5. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: Fan, 2010.
6. Montanari M. Food is Culture. – New York: Columbia University Press, 2006.